

ФИЛОСОФИЯ

УДК: 811.512 (575.2 / (04)

*Асаналиев Токтобек Наматбекович,
К.Молдобасанов атындагы Кыргыз улуттук
консерваториясынын доцентинин милдетин аткаруучу
Асаналиев Токтобек Наматбекович,
и.о. доцента Кыргызский национальной консерватории
имени К. Молдобасанова
Asanaliev Toktobek Namatbekovich,
acting assistant professor
Kyrgyz National Conservatory
named after K. Moldobasanov*

КАЗЫБЕК КАЗАЛЧЫ

Аннотация. Бул макалада кыргыз элине өзүнүн чыгармачылыгы менен таанымал инсан Казыбек Мамбетимин уулунун өмүр жолу, чыгармачылыгы каралган. Казалчынын ак жеринен караланып, ырларына жасалмалуу бөгөт коюлуп келгендиги белгиленген. Ырдын Пирине айланган Казыбекти жакындан таанытуу, анын ырларын журтчулукка кенен жайылтуу маселеси көтөрүлгөн.

Негизги сөздөр: казал, чыгарма, табият, коом, акын, өмүр, адабият, маданият, эл, тагдыр.

КАЗАЛЧЫ КАЗЫБЕК

Аннотация. В данной статье рассматриваются жизненный путь и творчество известного в кыргызском народе своими произведениями Мамбетимин уулу Казыбека. Отмечается, что создавались искусственные преграды на пути творчества казалчы, устраивались гонения путём фальсификации обвинений. Поднимается вопрос распространения и более тесного ознакомления с творчеством Казыбека Мамбетимин уулу.

Ключевые слова: казал, произведение, природа, общество, поэт, жизнь, литература, культура, народ, судьба.

KAZALCHI (WORKS OF THE WRITING POETS) KAZYBEK

Abstract. This article discusses the life and work of Mambetimin uulu Kazybek, famous in the Kyrgyz people by his works. It is noted that artificial obstacles were created in the way of Kazalchi (works of the writing poets) creativity, and persecution was arranged by falsifying the accusations. The question of dissemination and closer acquaintance with Kazybek Mambetimin uulu creativity is raised.

Keywords: казал (works of the writing poets), work, nature, society, poet, life, literature, culture, people, destiny.

Үстүбүздөгү жылдын 16-февралында Кыргыз Республикасынын Жогорку соту Казыбек Мамбетимин уулун актаган

чечим чыгарды. Караланып, ак жеринен айыпталган Казыбек акындын экинчи өмүрү минтип туура 94 жылдан соң башталып отурат.

Белгилүү болгондой, турмуштун ыңгай-шарты канчалык атын ататпай, ырын ырдатпай, жашыруун болгонуна карабастан Казыбек казалчы эл оозунан түшкөн жок. Бирок эл душманы деген жарлык казыбектин айтуучуларды эркине койбой, ачык сүйлөткөн эмес. Казыбектин адабий жана маданий чөйрөдө өзүндөй улуу акындардын катарын толуктап турбагындыгы жалпы журтту кейитип, далай нааразы сөздөр айтылган. Далили жок мойнуна тагылган айыптардан улам ушу кезге чейин чыгармалары изилденбей, эл ичине кеңири жайылбай, өзү тууралуу тийиштүү деңгээлде кеп айтылбай келди. Болбосо Казыбектин чыгармачылыгы, ырлары – кыргыз адабиятынын казынасын байыга турган чоң кенч. Эми минтип акталып отурат. Казыбекти даңазалоочу мезгил келди. Алдыда жасала турган иштер арбын. Демек, ушу тапта Казыбектин тагдыры, баскан жолу, казалдары көпчүлүккө жаңылык болуп турган кез.

Улуу акын Казыбек Мамбетимин уулу 1902-жылы Ат-Башынын Чет-Келтебик кыштоосунда жарык дүйнөгө келген. Акындын балалыгы улуу тоо койнунда, бардар турмушта өткөн. Атасы Мамбетимин нарк-насилдүү, сөзү нуска, токтоо мүнөз, адамгерчилиги бийик, жакшы-жаманды, бар-жокту ылгай билген, калыстыгы менен эл оозуна алынган, ток пейил адам болуптур. Казыбек атасы Мамбетиминдин байбичеси Ак-Талаанын кызы Ажар ападан.

Атасы Мамбетиминдин тилегени эле Казыбектин очор-бачар болуп, тукумунун уланышы эле. Казыбек төрт аял алган. Биринчиси менен оту күйүшпөй эки жолго түшүшсө, кийинки экөө төрөттөн каза болуптур. Мамбетимин Анжиян тарапка каттап жүрүп, ынак болуп калган акталаалык Нурмамбет болуштун 15ке жаңы караган Зуурабү деген кызына куда түшүп, ата салты менен уулун үйлөтөт. Ошондо Казыбектин 25теги кези экен.

Бірчылык өнөрдү көп жуутпаган байманактын тукуму болгондуктан, Казыбек көкүрөгүндө түнөгөн ырларын көп чыгара алган эмес. Бирок кудайдан берилген өнөр, касиет баары бир өзүнүкүн бербей, ал жорозолдошторунун арасында, тар чөйрөдө

ырдай коюп жүрөт. Бул ырлары бат эле элге сиңип, ооздон оозго тарап кетет.

Улуу акындын өзүнө, чыгармачылыгына арналган эмгектерде Казыбектин бир мүнөз, адилеттүү, маңдайы жарык, шайыр, карым-катышка жакшы адам болгону айтылат. Башына каран түн түшүп, эли-жеринен айрылып алыска айдалган маалында, болбосо Кытайга бет алган качкын турмушта да кабагым-кашым дебеген, мүнкүрөп кейибеген адам болуптур. Кайра ыры, сөзү менен айланасындагыларга дем берип, бүлөп, жакшылыктын үмүтүн тартуулап, шыктандырып турчу дешет. Кайда барса ошол жердин көркүн чыгарып, көпчүлүктүн көзүндө болгон экен.

Казыбек атасы Мамбетимин кулакка тартылып, үй-бүлөсү менен сүргүнгө айдалып бараткан учурда айтылуу ырчы, кезинде болуш болуп эл бийлеген Боогачы Жакыпбек уулунун ак батасы менен ачыкка чыгып, ошондон тарта тартынбай ырдай баштайт.

Сөзү таасын, ою тунук акын ыры менен кадыр күтүп, өз элинде эле эмес алыскы Оренбургда жүргөндө да, Кытай жергесинде да оозго алынып, көпчүлүктүн сүйүп уккан, көксөп күткөн кишисине айланган.

Жашоонун оомал-төкмөл экенин Казыбектин башынан кечирген турмушу даана көрсөтүп турат. Бир кезде өзү айткандай киндик каны тамган керемети укмуш жерде “жылжытып жылкы айдаган, чыңыртып кулун байлаган, күнгөйгө тилин кайраган, күкүгү муңкап сайраган, көк өзөндүү көк өтөк, көркүнө чыгып жайнаган, жылжып бир аккан суусу бар, жыргалдуу жерлер ушулар” деп күн өткөрсө, кайсы бир мезгилде:

Айдалып чыктык Нарындан,
Ак сакалдуу карыдан
Ажыраштык ушул күн,
Ага-тууган баарынан.
Айланып тузуң буйрабы
Нарындан чыктык кыйналып
Ат-Башы, Нарын шаарыңдан...
Нааразы болуп ыйладык.
Көрүнбөй жериң калгыча
Карыптыктан ушинтип
Көздүн жашын тыйбадык
Кара жанды кыйнадык,

Ат-Башы, Нарын бооруна
Алда кандай сыйбадык...
Ала-Тоо калды көрүнүп
Ансайын көңүл бөлүнүп,
Буркурап ыйлап кыз калды, -

деп эл-жеринен алыс өткөн кусадар жашоону да көрөт. Мөлтүрөп көзгө көрүнүп, кылыгына тойбой турган кезде уулу менен кызынан айрылып кан какшайт. Белин бекем бууган кайраты, “кудай берерин унутпасын” деп дагы да болсо шүгүрчүлүк келтиргени анын духу күчтүү, сабыры терең адам экенинен кабар берет. Жан кайгысын да, маңдай жарган кубанычын да ырга салып, ошол ыр менен күйүтүн басып, ошол ыр менен сүйүнүчүн жар салып келген. Жашоо, өмүр-өлүм, адам, турмуш тууралуу айткандары да өтө таамай. Албетте, аларга болгон акындын көз карашында диний-мистикалык элементтер басымдуулук кылбайт. Казыбек акын кыргыз элинин турмушунун реалдуу картинасын, турмуш-тиричиликтеги өз доорунун адамдарынын дүйнө түшүнүүсүндөгү жана өз ара мамилелериндеги болуп жаткан өзгөрүүлөрдү жалпысынан туура чагылдырган. Акындын казалдарындагы конкреттүү табият кубулуштары, көзгө көрүнгөн нерселер, жеке адам жана көп кырдуу окуялар, негизинен, реалисттик позициядан каралат.

Дегенибиз менен, Казыбектин Ата Журт, мекен жөнүндөгү ырлары, табиятты сүрөттөгөн саптары өзгөчө сөзгө арзыйт. Акындын канчалык кыраакы, сезимтал экенин ушул казалдарынан билүүгө болот.

Аларда Ала-Тоонун сулуулугу поэтикалык тил менен сүрөттөлүп, туулуп өскөн жердин көрктүүлүгү анын түркүн түстөгү гүлдүү чөптөрү менен бирге шөкөттөлүп баяндалган. Шыктуу сүрөткер катары акын өзүнүн чыгармаларында табият менен ысык мамиледе болуу аркылуу өзүнүн туулуп өскөн жери, анын кайталангыс үндөрү, таң калыштуу боектору, унутулгус жыпар жыттары тууралуу эмнелерди угуп-көрсө, эмнелерди сезип-байкаса ошонун баарын толук бойдон жеткиликтүү айткан. Ал көп учурда адам табият менен дайыма ысык мамиледе болуусун ырдаган. Казыбек үчүн табият көркөм таң калуунун, ырахат алуунун гана объектиси эмес, ал адамдын өзү, анын

керектөөлөрү, муктаждыктары жана эмгеги менен да өтө тыгыз байланышта. Табият жана адам бири-бирине таасир көрсөтүп, бир бүтүндүккө ширелишет.

Канткен күндө да Казыбектин казалдары кыргыз жерине караганда кытайлык боордошторубузда көбүрөөк сакталып калган. Себеби Совет бийлигине чыккынчылык кылды деп эл душманы аталып, ыры түгүл Казыбектин атыно озангандар сот жообуна тартылып, алды кесилип турган убак эле. Ошого карабастан комузчу, манасчы деген сыяктуу казыбекчилер пайда болуп, алар Нарын, Ат-Башы эле эмес, Казарман, Ак-Талаа, Ош, Өзгөн, Жалал-Абад, Таласта да болгон экен. Казыбекчилер сыртка бирөөнү акмалатып, жылдыз толгон маалда чогулган элдин жарпын жазып казал айтышчу дешет. Акындын ырлары мына ушинтип жашыруун, чоң этияттык менен биздин күнгө жетип отурат.

Тарткылыгы тартып Казыбек Кытайга бет алып, ал жакта ар кандай маалыматтар боюнча 3-4 жылча туруп калган. Какшаалда жүргөн кезинде манас жыйноочу, манасчы, агартуучу Балбай Мамай анын кабарын угуп, атайын ат коштотуп Казыбекти чоң сый менен күтүп алган экен. Казалчы Балбай Мамайдын үйүндө 1,5 жылдай жашап калат. Ошол кезде Жусуп Мамай 12-13 жаштагы кези экен. Илим-билимдүү Балбай аксакалдын иниси Жусуп Казыбектин жанынан чыкпай, зирек өспүрүм казалчынын ырларын үйрөнүп, өмүр жолу тууралуу айткандарын жадына сактап калат.

Ал ырларды залкар манасчыдан 2004-жылы Алмамбет Айткул жана Дүйшөнаалы Осмон кагазга түшүрүп калышкан. Мындан тышкары, Жусуп Мамайдын аталаш агасы Жумаалы Келбайдын да кол жазмасынын толук эмес варианты сакталып калган. Буга катар Иле-Казак облусундагы Шаты деп аталган кыргыз айылынын тургуну, мугалим, агартуучу Молдакун Абдыш уулунун Казыбектин өз оозунан чагатай тилинде жазып алган казалдарын уулу Абдыш Айтакун аксакал колубузга тийгизди. Ат-Башынын мурунку акими Нурбек Сатаровго Кытайдан “биз да Казыбектин бир туугандарыбыз” деп Казыбектин казалдарын салып жиберешкен экен. Ушул чоң казынанын баары азыр колубузда турат.

Ал эми Кыргызстанда өмүрүнүн 18 жылын Казыбекти изилдөөгө, чыгармаларын жыйноого арнаган Болотбек Исабековдун опол тоодой эмгеги бул жаатта алгачкы карлыгач десек болот.

Эл арасынан Казыбектин ырларын жыйнап, кайра элге китеп кылып тартуулаган Нуралы Айсаракун уулунун, КР илимине эмгек сиңирген ишмер, окумуштуу Самар Мусаевдин, жазуучу Бакытбек Максүтовдун, журналист Өмүрбек Дөөлөевдин көз майын коротуп жазган эмгектерин өзгөчө белгилеп кетким келет. Мындан тышкары Казыбек Мамбетимин уулу боюнча баалуу илимий иш жазган Мээрим Көлбаеванын эмгеги зор. Анын илимий ишинде Казыбек акындын адабий мурастарынын идеялык багыты, тематикалык курамы белгиленип, чыгармалары тарыхты, эл турмушун таасын чагылдырган, тарбиялык мааниси зор чыгармалар экендиги ишенимдүү аныкталган.

Илимпоз М.Көлбаева акыйкат белгилегендей, Казыбектин чыгармалары көркөмдүк деңгээли жагынан жогорку эмоционалдуу, логикалык ырааттуулук толук сакталып, тил каражаттарын ээн-эркин, онду-солду пайдаланып, поэзиянын эң мыкты үлгүлөрүн жараткан. Көркөм чыгарманы куруу техникасын мыкты берген тилдик кубулуштарды, уйкаштыкты толук өздөштүрө алган, ошону менен бирге өзүнчө өзгөчөлүктөргө ээ акын. Алар төмөнкүлөр:

- Казыбек – кыргыз адабиятынын тарыхында өзүнчө өзгөчөлөнгөн жүзү, өзүнө гана тиешелүү орду бар чыгармачыл инсан;

- Казыбек – ар тараптуу жанрда, түрдүү темада калем сынаган акын;

- Казыбектин чыгармаларында

эл турмушу, доор маселеси ачык чагылдырылган;

- Казыбек – нускоочу акын;

- Казыбек – арман, жоктоо, кошок мотивиндеги ырлардын мыкты чебери;

- Казыбек – табияттын мыкты байкоочусу;

- Казыбек – абак турмушун көркөм сөздөр мыкты чагылдырган чебер сүрөткер.

- Акын жаштык делебесин козгогон сүйүү, махабат ырларынын да улуу устаты;

- Казыбектин чыгармаларынын тили бай жана көркөмдүгү бийик.

Казыбек казалчы болгону 36 жыл өмүр сүрүптүр. Болуп-толуп турган убагында көз жумган экен. Аксакалдык куракка жетип, байтеректей көктөсө, тарткылык замандын капшабында калбаса, бул кишинин артында азыр эмне деген кенч болор эле... Ооз ачса ыр куюлган акындын артында тукум да калган жок. Маңдайына Ыр пирин жазган экен. Ушул өнөрү менен, ушул мурасы менен Казыбекти таанып, билип жатабыз. Ырлары канча убакыт өтсө да унутулбай, көз жаздымда калбай биздин күнгө жетип отурат.

Негизи, ар бир адамдын бул жарык жашоого келгендеги аткара турчу милдети, миссиясы болот эмеспи. Аны ар ким өз дараметине, ал-жагдайына жараша аткарат, жолун улайт, үзүрүн көрөт.

Балким Казыбектин бул дүйнөгө келген милдети элине жан азык, көркөм сөздүн кубатына табынып жашаган калкынын чечекейин чеч кыла ырахат тартуулоодур.

Ал эми биздин милдет Казыбекти таанытуу, казалын жайылтуу, татыктуу ордуна коюу, атын даңазалоо деп билемин.

Адабияттар

1. Калыгул. Казыбек. Казалдар (түз. Үмөталиев Ш., Эдилбаев К., Абдилов Т.). – Бишкек, 1992.
2. Максүтов Б. Казыбектин арманы: Повесть. – Бишкек, 1993.
3. Мусаев С. Казыбек. Ырлар. – Бишкек, 2007.
4. Айсаракун Н. Казыбектин ырлары // Теңир-Тоо. – 1991-жыл, 12-сентябрь.
5. Көлбаева М. Казыбек акындын адабий мурастарынын идеялык-тематикалык өзгөчөлүктөрү. – Бишкек, 2011.